

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.22.1.63-75>

Katarina Šmid

Upodobitve letnih časov na nagrobnih spomenikih Norika in Zgornje Panonije in njihovo prepletanje z dionizičnim svetom

Letni časi so v antiki relativno zgodaj vstopili v svet upodablajoče umetnosti. V grški umetnosti so bili upodobljeni v podobi mladenk, Hor, ki so jih v helinizmu počasi pričenjale nadomeščati moške personifikacije, eroti in od začetka 3. stoletja po Kr. dalje mladeniči oziroma geniji, čeprav upodobitve prvih nikoli niso izginile.¹ Medsebojno se ločijo po atributih, saj v košari oziroma rokah nosijo za tisti letni čas značilne kmetijske pripomočke oziroma dobrine, v prvi vrsti sadeže in rastline, pri čemer pa je zlasti težko razlikovati med Pomladjo in Jesenjo, saj si nemalokrat delita iste attribute, kot sta predvsem zajec ali pastirska palica, *pedum*.²

Relativno dobro so Letni časi zastopani tudi na nagrobnih spomenikih Norika in Zgornje Panonije, kjer največkrat nastopajo v podobi mladeničev oziroma genijev. Ti so zadnja stopnja v ikonografskem razvoju motiva in se na sarkofagih, kjer so najbolj razširjeni, v večji meri pojavijo šele ob izteku prve četrtine 3. stoletja, pri čemer razvoj sicer bržkone sega v pozno 2. stoletje, ko so se razvili iz figur rimskih genijev kot personifikacij abstraktnih pojmov.³ V redkejših primerih v obeh provincah nastopajo kot buste, hipotetično pa jih,

¹ Za razvoj figure letnih časov gl. povzetek pri Abad Casal, »Kairoi/Tempora Anni«, 914–920.

² Cf. Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 120.

³ Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 118, 133–135; Koch in Sichtermann, *Römische Sarkophage*, 220; Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«, 209. Pri tem se Peter Kranz odvrne od starejših opažanj, ki razvoj postavljajo v prva desetletja 3. stoletja (cf. Ambrogi, »Sarcofagi con Stagioni«, 47). O zgodnejših upodobitvah: Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 134, op. 849 z našeto literaturo. O razvoju tipa: Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 133–136; Ambrogi, »Sarcofagi con Stagioni«, 47–49; Boschung, »Tempora anni«, 179–183, 194. Za najstarejši znani primerek z upodobitvami letnih časov v podobi genijev velja rimski sarkofag iz zgodnjih dvajsetih let 3. stoletja (Kopenhagen, Ny Carlsberg, inv. št. 2350; Kranz *Jahreszeiten-Sarkophage*, 195, kat. št. 37).

kot kažeta primerka iz Petovione (Pokrajinski muzej Ptuj–Ormož, inv. št. RL 463⁴ in inv. št. RL 105⁵), najdemo upodobljene tudi kot erote.

V obeh provincah se je celoten cikel ohranil le v dveh primerih, na grobnici Spektacijev na rimski nekropoli v Šempetru v Savinjski dolini (sl. 2–5) in na votivnem oltarju iz Karnunta. Večina posamičnih likov pa je bila najdena kot spolije vzdana na sekundarna mesta, kar nemalokrat tudi otežuje njihovo interpretacijo, ki jo ponekod še dodatno ovira upodobitvena sorodnost s satiri (mladeniška podoba, specifičen korak, način, kako nosijo pastirsko palico, določeni skupni atributi).⁶

Med najbolj značilne attribute Pomladi nedvomno sodijo košara s cvetjem, girlande ali venec, spleten iz cvetja.⁷ Z izjemo obeh ciklov ne moremo s Pomladjo z gotovostjo interpretirati nobenega lika v Noriku in Zgornji Panoniji. Morda se nahaja na delu grobnice s Ptuja (Pokrajinski muzej Ptuj–Ormož, inv. št. RL 463),⁸ kjer Erot v roki drži nek na koncu rahlo ukrivljen predmet, ki bi hipotetično lahko predstavljal *pedum* ali nemara girlando, saj je ohranjenost žal dokaj slaba.

Za Poletje značilni atributi so povezani z žetvijo, in sicer so to srp, snop žita oziroma košara z žitnim klasjem, venec iz klasja pa mu lahko krasi tudi glavo.⁹ V podobi Erota, s srpom in vencem v laseh, ga najdemo v Stallhofnu na avstrijskem Štajerskem, kjer je vzdian v cerkev sv. Nikolaja.¹⁰ Kot moška busta¹¹ pa se nahaja na vogalnem akroteriju pokrova pepelnice s Ptuja (Povodnov muzej), kjer ima ob sebi posodo z žitnim klasjem, na drugi strani pa mu par dela ženska busta s sadeži v posodi, bržkone Jesen.¹² Hipotetično se s Horo (Poletje?) interpretira tudi žensko figuro iz Starš (Ptuj, Povodnov muzej) s posodo na rami in predimenzioniranim srpom (?) v desnici.¹³

Sledi Jesen, ki je asociirana s trgatvijo in ima ob sebi velikokrat zajca, slednjega često v povezavi s pastirsko palico.¹⁴ S temi najbolj tipičnimi atributi

4 Jevremov, *Vodnik po lapidariju*, 124, kat. št. 150; Djurić, »Production of Marble Sarcophagi«, 48; Lupa 4220.

5 Jevremov, *Vodnik po lapidariju*, 80, kat. št. 65; Lupa 8810.

6 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 119.

7 Prav tam, 123; Abad Casal, »Kairoi/Tempora Anni«, 917–918.

8 Prim. op. 4.

9 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 124–125; Abad Casal, »Kairoi/Tempora Anni«, 917–918.

10 Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 201, kat. št. II 98a; Lupa 4634. Po Kremerjevi naj bi lik predstavljal Jesen.

11 V primerjavi z bustami hor so sicer buste letnih časov v moški podobi sicer neprimerno redkeje zastopane (cf. Abad Casal, »Kairoi/Tempora Anni«, 919).

12 Lupa 9441.

13 Abramić, *Poetovio*, 144–145, št. 163; Nestorović in Preložnik, »Arheološka dediščina občine Starše«, 67–68; Lupa 5942. Na desni strani bloka bi morda lahko stal genij Jeseni, ogrnjen v nebris in z vejo, optrano na ramena ter vrčem (?) v desnici (Abramić, *Poetovio*, 144, št. 162; Kastelic, *Simbolika mitov*, 399; Nestorović in Preložnik, »Arheološka dediščina občine Starše«, 67–68; Lupa 4663).

14 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 119; »Kairoi/Tempora Anni«, 917–918. Zajec sicer spada med attribute Pomladi, kamor pa pride relativno pozno; najstarejši z gotovostjo potrjen primerek se nahaja na sarkofagu iz obdobja zgodnje tetrahije (New York, Metropolitan Museum of Art, inv. št. 18.145.51; Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 122).

je upodobljen lik v Spodnji Polskavi (cerkev sv. Štefana), ki s prekrizanimi nogami stopa v levo.¹⁵ Podobno sta zasnovani tudi personifikaciji v osrednjem polju t. im. bakhičnega triptiha v Bad Waltersdorfu¹⁶ in Hartbergu (stopnišče ob župnijski cerkvi sv. Martina; sl. 1), pri čemer slednja zaradi jasno vidnega repa predstavlja satira, ki je prevzel attribute Jeseni.¹⁷ Obe v desnici držita ukriavljen nož za obrezovanje trte (*falx*), na desnem ramenu pa tovorita košaro s sadjem. Med vsemi sadeži je logično najpogosteje prikazano grozdje,¹⁸ namesto katerega pa v Noriku zasledimo na likih iz Šempetra (sl. 4) in Althofna pri Brežah¹⁹ venec, spleten iz trtinega listja, ki krasi personifikacijo.²⁰ Hipotetično se z Jesenjo lahko poveže še mladeniča iz Starš (Ptuj, Povodnov muzej)²¹ ter iz Globasnice (Iuenna Museum),²² ki bi lahko na ramenih nosil košaro z grozdom, v spuščeni levici pa morda držal grozdje ali pa vrč.

Najlažje od vseh je prepoznavna Zima, saj ima edina iz cikla Letnih časov često pokrito glavo,²³ med ostalimi atributi pa so pogostejši še trs v roki, košara z olivami in par uplenjenih rac.²⁴ Kljub le delni ohranjenosti se jo zlahka prepozna na reliefu, vzidanem v zunanjo steno cerkve Gospe Svete na Gosposvetskem polju / Maria Saal, Zollfeld²⁵ in pa tudi na delu grobne edikule v Globasnici (Iuenna Museum), kjer je upodobljena le kot busta v medaljonu, pod katero se nahaja še doprsna podoba Jeseni z vencem iz trtnega listja v lasih; ostali personifikaciji se nista ohranili.²⁶ Podobno razporeditev daje slutiti tudi fragment edikulne grobnice iz Gröbminga (Gradec, Universalmuseum Joanneum, inv. št. 202), na katerem se je od letnih časov ohranila le dopasna upodobitev tesno ogrnjene zime, zaradi slabše kakovosti težko določljivega

15 Pahič, »Spodnja Polskava«, 267–268; Kastelic, *Simbolika mitov*, 397–398; Lupa 4154.

16 Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 69, kat. št. 57; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 65 kat. št. 6d; Wagner, »Wiederverwendung römerzeitlicher Spolien«, 461; Pochmarski in Pochmarski-Nagele, »Die dionysischen Dreifigurenreliefs«, 149; Lupa 6069.

17 Diez, »Bachisches Triptychon«; Kenner, »Zum bakchischen Triptychon von Hartberg (Steiermark)«; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 68–69, kat. št. 56; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 202 kat. št. II 99; Wagner, »Wiederverwendung römerzeitlicher Spolien«, 462; Pochmarski in Pochmarski-Nagele, »Die dionysischen Dreifigurenreliefs«, 141–147; Lupa 6070.

18 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 120–121.

19 Schober, *Die römischen Grabsteine*, št. 313; Piccottini, *Die kultischen und mythologischen Reliefs*, 31–32, kat. št. 324; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 67–68, kat. št. 55a; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 260, kat. št. II 326; Lupa 1035.

20 Na sarkofagih sicer genij Jeseni nosi venec iz trtinega listja in grozdja pogosteje šele v zgodnji Galienovi dobi (Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 121, op. 755).

21 Prim. op. 13.

22 Lupa 20787.

23 Zima s pokrito glavo nastopi šele v zadnjih dvajsetih letih 2. stoletja (Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«, 210; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 169).

24 Cf. Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 125; Abad Casal, »Kairoi/Tempora Anni«, 918.

25 Piccottini, *Die kultischen und mythologischen Reliefs*, 47, kat. št. 355; Lupa 1063.

26 Piccottini, *Die kultischen und mythologischen Reliefs*, 27, kat. št. 312; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 68–69, kat. št. I 8 b; Lupa 1024.

spola.²⁷ Upljenjeni raci v spuščeni desnici in še en plen na palici v drugi roki nosi mladenič z dela grobnice v Kematenu pri Kremsu (cerkev sv. Martina), ki bi ga obe živali sicer lahko označili kot Zimo, čeprav bi zaradi upodobitve v koraku lahko šlo tudi za satirja.²⁸ Zimo najverjetneje predstavlja tudi erot z zajcem v eni in trsom v drugi roki (Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož, inv. št. RL 105),²⁹ ki ima glavo pokrito na soroden način, na kakršnega na številnih drugih spomenikih nosi Herakles čeznjo poveznjeno levjo kožo. V ženski podobi in v do tal segajočem oblačilu, z zakrito glavo, palico z upljenjenim zajcem v levici in s ptičem (fazan?) v desnici, pa je prikazana Zima na delu grobnice, vzidanem v dvorec Seggau.³⁰

Kot rečeno se je celoten cikel v obeh provincah ohranil le na edikulni grobnici Spektacijev v Šempetru v Savinjski dolini in pa na votivnem oltarju iz 3. stoletja iz Karnunta (Bad Deutsch Altenburg, Archäologisches Museum Carnuntinum, inv. št. 303). Slednji je bil najden leta 1894 v tretjem karnuntinskem mitreju in ga je daroval Magnij Herakla.³¹ Na njem so letni časi postavljeni ob štiri vetrove sveta (*Favonius*, *Eurus*, *Boreas* in *Auster*), oltar pa podpira na svojih plečih *Caelus*.³² Pomlad ima v laseh cvetlični venec, sledi Poletje z vencem iz klasja. Na desni strani je Zima, oblečena do tal in s pokrito glavo, na levi strani pa cikel zaključuje Jesen z grozdem v laseh. Z izjemo Zime, ki jo tudi njena oprava približa starcu, so liki upodobljeni kot stoječi goli mladeniči. Tovrstna postavitev ni naključna, saj letni časi s svojim stalnim menjavanjem omogočijo regeneracijo narave in ponovno rast po zimskem premoru, podobno kot naj bi *per analogiam* smrti sledilo vstajenje, za vetrove pa se je menilo, da so po naravi sorodni duši ter da lahko vplivajo na potovanje duše v onostranstvo.³³

Upodobitveno bistveno bolj zanimiv je cikel letnih časov v Šempetru v Savinjski dolini (sl. 2–5), ki se nahaja na levi in desni bočni stranici spodnjega dela grobne edikulne grobnice Spektacijev, ob narativnemu ciklu Ifigenije, Oresta in Pilada na Tavridi in kaže še največ navezav na bakični svet.³⁴

27 Abad Casal, »Kairoi/Tempora Anni«, 909, kat. št. 180; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 184, kat. št. II 33; Hudeczek, *Römersteinsammlung des Landesmuseums Joanneum*, 91–92, kat. št. 68; Lupa 600.

28 Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 220, kat. št. II 154a; Lupa 4772.

29 Cf. n. 5.

30 Hainzmann in Pochmarski, *Steine erzählen*, 47, kat. št. 37; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 227, kat. št. II 183; Lupa 1287.

31 *[Pr]o sal(ute) Aug(usti) Deo Invicto [Ma]gn/[i]us He[ra]cla d(onum) d(edit)* Napis je transkribiran po EDH HD071919.

32 Krüger, *Reliefs des Stadtgebietes von Carnuntum*, 19–20, kat. št. 181; Stiglitz, »Zivilstadt Carnuntum«, 607; Abad Casal, »Kairoi/Tempora Anni«, 903, kat. št. 128; Jobst, »Römische Mithras-mysterien«, 34–35, kat. št. 12; Kastelic, *Simbolika mitov*, 399; Lupa 8916.

33 Jobst, »Römische Mithrasmysterien«, 35, kat. št. 12.

34 Klemenc, »Reliefi Dioskurov in Letnih časov«, 141–143; Klemenc, Kolšek in Petru, *Antične grobnice v Šempetru*, 27, 40, 44, 68, št. 35, 215, 247, 601; Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 60–65, kat. št. 50–53; Kastelic, *Simbolika mitov*, 403–407; Priester, »Mythenbild und Grabbau«, 33.

Z leve proti desni si sledijo Pomlad, Poletje, Jesen in Zima, vsi v podobni genijev, ki jih posebej zaznamuje t. im. škarjasti korak. Pomlad (sl. 2) ima okoli vratu ogrnjeno živalsko kožo, ki ji polzi preko hrbta, na prsih pa stiska siringo. V spuščeni levici drži neko uplenjeno žival, morda kozlička, morda zajca.³⁵ Drugo roko polaga na prsi in z njo stiska del živalske kože. Poletje (sl. 3) ima živalsko kožo ogrnjeno okoli ledij, z desnico daje oporo košari z žitnim klasjem, v spuščeni levici pa drži srp.³⁶ Glavo mu krasi venec iz klasja. Nasprotni njega stopa Jesen (sl. 4), ki nosi na glavi venec, spleten iz trtnege listja, panterjeva koža pa se ji ovija okoli levice, v kateri drži navzdol obrnjen *pedum*, ki poudari vertikalo, medtem ko z drugo roko stiska za rob košare, do vrha polne sadja na ramenih. Zima (sl. 5), kot mrzel čas leta, ima živalsko kožo ogrnjeno okoli glave in zvezano na prsih v voz. Z desnico drži za pastirsko palico, na katero sta obešeni ribi. V spuščeni levici drži uplenjenega zajca.

V primerjavi s preostalim delom rimskega cesarstva je v Noriku in Zgornji Panoniji relativno veliko upodobitev, na katerih so Letni časi prikazani v koraku (npr. šempetrski liki, Jesen iz Spodnje Polskave, Hartberga in Bad Waltersdorfa), kar ni toliko značilnost personifikacij letnih časov, kot toliko bolj figur iz bakhičnega sveta, satirov, ki so relativno pogosti zlasti v Noriku, tako da je ob pomanjkanju konteksta nemalokrat celo težko presoditi, koga lik dejansko predstavlja.³⁷ Neizpodbitna likovna sorodnost med njimi je vodila do zmede in marsikatero figure so tako bile nemalokrat površno označene za satire, ki so prevzeli attribute letnih časov,³⁸ čeprav so – kakor kažejo tiste upodobitve, ki jih zavoljo konteksta lahko enoznačno interpretiramo – prej figure letnih časov prevzele držo satirov oziroma njihov značilni »škarjasti korak« in pa način, kako držijo za pastirsko palico. Na drugi strani satiri na sarkofagih niso upodobljeni s košaro na ramenih; ta se sicer pojavi šele ob koncu 2. stoletja.³⁹ Vsekakor velja poudariti, da so vsaj v Noriku s košaro na ramenih sicer upodobljeni tudi satiri. Poleg že omenjenega dela edikulne grobnice v Hartbergu je potrebno omeniti tudi del edikulne grobnice v Šentvidu na Glini / Sankt Veit an der Glan (vzidana v notranjost župnijske cerkve sv. Trojice pod pevskim

35 Kozliček: Kastelic, *Simbolika mitov*, 406. Zajec: Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 64, kat. št. 52; Priester, »Mythenbild und Grabbau«, 33. Po mojem mnenju žival prej predstavlja kozlička.

36 Nenavadno je, da Poletje nosi košaro na ramenih, kar za ta lik ni značilno (cf. Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«, 210).

37 Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 172. Za različne tipe upodobitve satirov: Matz, *Die dionysischen Sarkophage*, Typentafel 6–9.

38 Enega od dvoumnih primerov predstavljata denimo figuri iz St. Johanna ob Hohenburg (Graded, Universalmuseum Joanneum, inv. št. 154, 158; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 65–67, kat. št. 54–55; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 164–165, kat. št. I 203 a–b; Hudeczek, *Römersteinsammlung des Landesmuseums Joanneum*, 79–81, kat. št. 57–58; Lupa 1157, 5912). Zavoljo košare gre verjetneje za lika Letnih časov, Poletja in Jeseni.

39 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 117, op. 719; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 168.

korom; sl. 6).⁴⁰ Oba lika bi sodeč po atributih (*pedum* in trtni trs, *pedum* in srp) zlahka predstavljala Jesen in Poletje, a ju repa izdajata za satira.⁴¹

Prepletanje obeh ikonografij se sicer prvič zasledi na sarkofagih letnih časov rimske produkcije v poznoantoninskem obdobju,⁴² najbolj očitno pa je v obravnavanih provincah pri šempetrskih figurah, ki si s satiri delijo držo, pastirsko palico in pa panterjevo kožo.

S slednjo so ogrnjene prav vse šempetrske personifikacije, še posebej neobičajna pa je za Poletje, ki – z izjemo nekaterih poseverskih primerkov – nastopa vselej golo.⁴³ »Predpasnik«, ki ga tvori panterjeva koža na Poletju, je bil razširjen kot detajl bakhičnega sveta, medtem ko kot atribut Poletja nastopi šele v zgodnjem severskem obdobju.⁴⁴ Nekaj o okvirni dataciji pove tudi oprava preostalih likov, saj je tkanina, s katero ima Zima pokrito glavo, spet pogostejša v zadnjih dvajsetih letih 2. stoletja.⁴⁵ Ogrinjalo, v katerega je odeta Pomlad in ji simetrično polzi preko hrbta, pa naj bi odmevalo spremembe v ikonografiji na prelomu iz 2. v 3. stoletje.⁴⁶

Najbolj izrazito je z bakhičnim svetom povezana Jesen iz Šempetra, kjer celotna drža, panterjeva koža in način, kako drži nož za obrezovanje trte, odgovarja satiru, upodobljenem v plesnem koraku z eno nogo pred drugo, kako stiska za *pedum*.⁴⁷ Sicer se značilni »škarjasti korak« pojavi tudi pri personifikacijah letnih časov na sarkofagih, a tja vstopi relativno pozno, saj sta najzgodnejša primerka znana iz poznih štiridesetih let 3. stoletja (Ostija, Ostia Antica;⁴⁸ Rim, Catacombe di Santa Priscilla⁴⁹), ostali pa prihajajo iz galienske dobe (neznano nahajališče, najdišče v Genovi),⁵⁰ poznogalienskega

40 Piccottini, *Die kultischen und mythologischen Reliefs*, 34–35, kat. št. 329–330; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 72–74, kat. št. 61–62; Kastelic, *Simbolika mitov*, 398; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 274–275, kat. št. II 392; Lupa 1040.

41 Opozoriti velja, da so številne tovrstne mladeniške figure upodobljene v tričetrtinskem profilu, zaradi česar ostaja morebitni rep skrit za hrbtom in je brez pravega konteksta nemogoče presoditi, ali lik predstavlja satira ali genija letnih časov.

42 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 173; Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«, 209; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 170.

43 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 125. Poletje nosi nebris le na sarkofagu iz obdobja pozne tetrarhije (Cagliari, Museo Archeologico Nazionale, inv. št. 5936; Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 202, kat. št. 63) in na pokrovu sarkofaga poseverskega obdobja (Dunaj, Kunsthistorisches Museum, inv. št. I 1123; Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 274, kat. št. 521).

44 Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«, 210; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 168–169.

45 Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«, 210.

46 Prav tam, 211.

47 Prav tam, 209. Košara, ki jo drži Jesen v Šempetru na ramenih, se kot njen atribut pojavi na medaljonih zgodnjega Hadrijanovega obdobja, na sarkofagih pa v večji meri v poznem antoninskem oziroma zgodnjem severskem obdobju. Tudi nož za obrezovanje trte se v večji meri kot atribut pojavi šele ob izteku 2. stoletja (Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«, 209–210).

48 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 1984, 224, kat. št. 147.

49 Prav tam, 229, kat. št. 178.

50 Prav tam, 228, kat. št. 176.

oziroma pogalienskega obdobja (Agrigento, Museo Civico)⁵¹ ter iz obdobja pozne tetrahije (Vatikan, Musei Vaticani – Museo Pio Cristiano, inv. št. 214).⁵² Upodobitve v koraku na reliefih alpskih provinc so se tako morale pojaviti bržkone pod vplivom bogate bakhične motivike v Noriku še pred pojavom na sarkofagih rimske produkcije. Za vse mladeniške Letne čase in satire v provinci Norik v »škarjastem« koraku je Margaretha Pochmarski-Nagele kot *terminus post quem* predlagala prvo četrtino 3. stoletja, pri čemer se je izrazito oprla na ugotavljanja Petra Kranza pri primerkih na sarkofagih, in jih tudi umestila v isto skupino (*Typus XXI*).⁵³

Kot je razvidno, se na številnih reliefih Norika in Zgornje Panonije tesno prepletata ikonografiji letnih časov in satirov. Če so še v 2. stoletju upodobitve letnih časov s pomočjo značilnih atributov, rastlin in sadežev, v sebi nosile predvsem asociacijo na ciklično izmenjevanje štirih dob leta in s tem na minevanje, pa so v prihodnjem stoletju na sarkofagih toliko bolj opominjale na bogastvo narave, izobilje in blagostanje ter tako utelešale hrepenenje po »srečnih časih«, ko narava lahko polno obdari s svojimi darovi, in posledično upanje na brezskrbno posmrtno življenje.⁵⁴ V tem oziru so v prenesenem pomenu predstavljali apoteozo umrlega in bržkone se je ta pomen prenesel tudi na ostale nagrobne reliefe.⁵⁵ V podobnem kontekstu gre razumeti tudi bakhično motiviko v sepulkralnem kontekstu - Bakh s svojimi spremljevalci kaže na željo po zabavah in uživanje v življenju, kar naj bi se manifestiralo tudi pri upodobitvah figur v plesu.⁵⁶ Ne nazadnje pa so si tako eni kot drugi liki delili tudi svoje mesto na edikulnih grobnicah Norika in Zgornje Panonije, saj so običajno krasili stranska polja, ki so uokvirjala osrednje reliefe.⁵⁷

Katarina Šmid, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije;
katarina.smid@fhs.upr.si

51 Prav tam, 225, kat. št. 152.

52 Prav tam, 228, kat. št. 172.

53 Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 1992, 171. V isto skupino avtorica poleg že omenjenih reliefov iz Šempetra, Hartberga, Bad Waltersdorfa, St. Johanna in Kematena pri Kremasu uvršča še reliefe v Tiffnu (vzidan v župnijsko cerkev sv. Jakoba Starejšega), Mooskirchnu (vzidan v župnijsko cerkev sv. Vida), Beljaku (Muzej), Svetem Petru v Lesu (Römermuseum Teurnia), Karnburgu (vzidana v emporo cerkve sv. Petra in Pavla), v Gradcu (Universalmuseum Joanneum, inv. št. 231) in reliefe, vzidane v dvorec Seggau. Cf. Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 60–80, kat. št. 50–69.

54 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophag*, 138; Dufková, »Noch zu Jahreszeiten-Sarkophagen«, 163; Zanker in Ewald, *Mit Mythen leben*, 167.

55 Vse od zgodnjega 3. stoletja je sicer jedrno upadalo število nagrobnih reliefov, za katere lahko z gotovostjo trdimo, da predočijo deifikacijo pokojnika, po severskem obdobju pa so povsem izginili, kar sovpada z naraščajočim pokopom v sarkofagih, ki niso prenašali le alegoričnega sporočila mitološke zgodbe, temveč so v nekaterih primerih glavo božanstva zamenjali s portretom pokojnika (Wrede, *Consecratio in formam deorum*, 125, 139–140).

56 Zanker in Ewald, *Mit Mythen leben*, 136, 139.

57 Cf. Priester, »Mythenbild und Grabbau«, 33, op. 134 in 137.

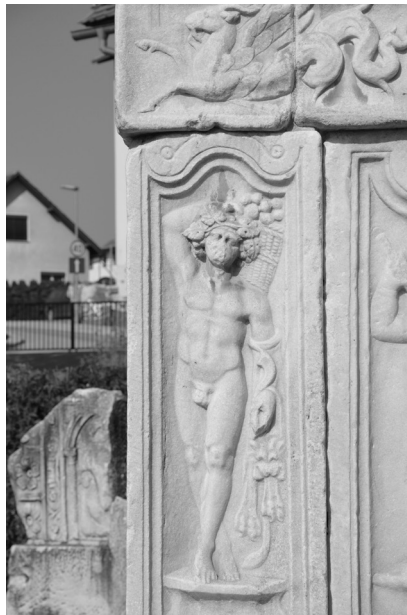
Slika 1: Satir, del edikulne grobnice, zgodnje seversko obdobje, Hartberg, stopnišče ob župnijski cerkvi sv. Martina.

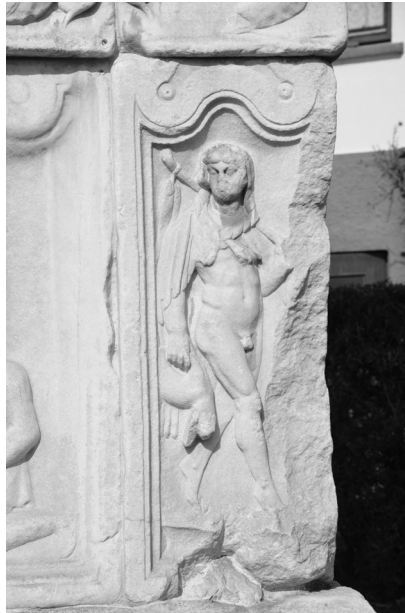
Slika 2: Pomlad, leva spodnja bočna stranice grobnice Spektacijev, začetek 3. stoletja, Šempeter v Savinjski dolini.

Slika 3: Poletje, leva spodnja bočna stranice grobnice Spektacijev, začetek 3. stoletja, Šempeter v Savinjski dolini.

Slika 4: Jesen, desna spodnja bočna stranice grobnice Spektacijev, začetek 3. stoletja, Šempeter v Savinjski dolini.

Slika 5: Zima, desna spodnja bočna stranice grobnice Spektacijev, začetek 3. stoletja, Šempeter v Savinjski dolini.

Slika 6: Satira, del edikulne grobnice, prva polovica 3. stoletja, Šentvid na Glini, vzidana v cerkev sv. Jakoba Starejšega.

BIBLIOGRAFIJA

- Abad Casal, Lorenzo. »Kairoi/Tempora Anni.« V: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* 5:1, 891–920. Zürich-München: Artemis Verlag, 1990.
- Abramić, Mihovil. *Poetovio: Führer durch die Denkmäler der römischen Stadt*. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut, 1925.
- Ambrogi, Annarena. »Sarcofagi con Stagioni.« *Xenia: Semestrle di antichità* 11 (1986): 47–70.
- Boschung, Dietrich. »Tempora anni: Personifikationen der Jahreszeiten in der römischen Antike.« V: *Das Bild der Jahreszeiten im Wandel der Kulturen und Zeiten*, ur. Thierry Greub, 179–200. München: Fink, 2013.
- Diez, Erna. »Ein bachhisches Triptychon.« *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts: Beiblatt* 41 (1954): 107–28.
- Djurić Bojan. »Production of Marble Sarcophagi in Poetovio.« *Budapest Régiségei* 34 (2001): 47–62.
- Dufková, Marie. »Noch zu Jahreszeiten-Sarkophagen.« *Listy filologické/Folia philologica* 115, št. 1 (1992): 161–63.
- EDH. 2020. »Epigraphische Datenbank Heidelberg.« <https://edh-www.adw.uni-heidelberg.de>.
- Hainzmann, Manfred in Erwin Pochmarski. *Steine erzählen: Römische Steindenkmäler auf Schloss Seggau bei Leibnitz*. Graz: Steirische Verlagsgesellschaft, 2004.
- Hudeczek, Erich. *Die Römersteinsammlung des Landesmuseums Joanneum*. Graz: Landesmuseum Joanneum, 2004.
- Jevremov, Blagoj. *Vodnik po lapidariju 1*. Ptuj: Pokrajinski muzej, 1988.
- Jobst, Helga. »Die römischen Mithrasmysterien.« V: *Carnuntum: Das Erbe Roms an der Donau*, ur. Werner Jobst, 31–57. Wien: Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 1992.
- Kastelic, Jože. *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih: Šempeter v Savinjski dolini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.
- Kenner, Hedwig. »Zum bakchischen Triptychon von Hartberg (Steiermark).« V: *Akten des 3. Österreichischen Archäologentages Innsbruck*, ur. Peter Scherrer, 103–108. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut, 1989.
- Klemenc, Josip. »Reliefi Dioskurov in Letnih časov na rimskem pokopališču v Šempetru.« *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LVI–LIX, št. 2 (1954–1957): 141–47.
- Klemenc, Josip, Vera Kolšek in Peter Petru. *Antične grobnice v Šempetru*. Katalogi in monografije 9, 2. Ljubljana: Narodni muzej, 1972.
- Koch, Guntram in Hellmut Sichtermann. *Römische Sarkophage*. Handbuch der Archäologie. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1982.
- Kranz, Peter. *Jahreszeiten-Sarkophage: Entwicklung und Ikonographie des Motivs der vier Jahreszeiten auf kaiserzeitlichen Sarkophagen und Sarkophagdeckeln*. Die antiken Sarkophagreliefs 5:4. Berlin: Mann, 1984.
- Kranz, Peter. »Die Grabmonumente von Šempeter: Beobachtungen zur Entwicklung der Bildhauerkunst in Noricum während der mittleren und späten römischen Kaiserzeit.« *Bonner Jahrbücher* 186 (1986): 193–239.
- Kremer, Gabrielle. *Antike Grabbauten in Noricum: Katalog und Auswertung von Werkstücken als Beitrag zur Rekonstruktion und Typologie*. Österreichisches Archäologisches Institut: Sonderschriften 36. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut, 2001.
- Krüger, Marie-Louise. *Die Reliefs des Stadtgebietes von Carnuntum*. Corpus signorum Imperii Romani: Österreich I, 3. Wien: H. Böhlau Nachf., 1970.

- Lupa. *Die Bilddatenbank Ubi Erat Lupa*, 2020. <http://lupa.at/>.
- Matz, Friedrich. *Die dionysischen Sarkophagreliefs: 1. Die Typen der Figuren. Die Denkmäler 1-71 B. Die Antiken Sarkophagreliefs 4:1.1.* Berlin: Gebr. Mann, 1968.
- Nestorović, Aleksandra in Andrej Preložnik, »Arheološka dediščina občine Starše.« V: *Starše skozi čas: Zbornik občine Starše*, 55–71. Maribor: Ostroga, 2010.
- Pahič, Stanko. »Spodnja Polskava.« *Varstvo spomenikov* 21 (1977): 267–68.
- Piccottini, Gernot. *Die kultischen und mythologischen Reliefs des Stadtgebietes von Virunum. Corpus signorum Imperii Romani: Österreich II, 4.* Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1984.
- Pochmarski-Nagele, Margaretha. *Die dionysischen Reliefs in Noricum und ihre Vorbilder.* Dissertationen der Universität Wien 228. Wien: Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1992.
- Pochmarski, Erwin in Margaretha Pochmarski-Nagele. »Die dionysischen Dreifigurenreliefs von Hartberg und Bad Waltersdorf (Steiermark).« V: *Akti 8. mednarodnog kolokvija o problemima rimskog provincijalnog umjetničkog stvaralašta*, ur. Ante Rendić-Miočević in Mirjana Sanader, 141–55. Zagreb: Tehnička Knjiga, 2005.
- Priester, Sascha. »Mythenbild und Grabbau: Alkestis, Europa, Orest und die Bilderwelt der römischen Nekropole von Šempeter.« *Kölner Jahrbuch* 31 (1998): 7–41.
- Schober, Arnold. *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien.* Wien: Hölzel, 1923.
- Stiglitz, Herma. »Die Zivilstadt Carnuntum.« V: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II*, 6, ur. Hildegard Temporini, 585–625. Berlin-New York: de Gruyter, 1977.
- Wagner, Jasmine. »Zur ostentativen Wiederverwendung römerzeitlicher Spolien in mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Kirchenbauten der Steiermark: Bannung, Exorzismus und humanistische Intentionen im Spiegel einer Interpretatio Christiana.« *Fundberichte aus Österreich* 40 (2001): 345–479.
- Wrede, Henning. *Consecratio in formam deorum: Vergöttlichte Privatpersonen in der römischen Kaiserzeit.* Mainz am Rhein: Von Zabern, 1981.
- Zanker, Paul in Christian Bjorn Ewald. *Mit Mythen leben: Die Bilderwelt der römischen Sarkophag.* München: Hirmer Verlag, 2004.

IZVLEČEK

Na nagrobnih spomenikih Norika in Zgornje Panonije so relativno pogosto upodobljene personifikacije letnih časov, ki nastopajo tako v podobi Erotov, Hor, bust, posebej pa izstopajo upodobitve Letnih časov kot mladeničev, saj ti kažejo nemalo likovnih sorodnosti z upodobitvami satirov, prav tako dobro zastopanih v obeh provincah. Slednji si delijo tako določene attribute kot še toliko bolj držo. Številni reliefi so bili najdeni na sekundarnih mestih, zaradi česar je nemalokrat domala nemogoče presoditi, v kolikor lik predstavlja satira ali genija letnih časov. Edinstvenega pomena je tako cikel letnih časov na grobnici Spektatjev v Šempetru v Savinjski dolini, kjer se personifikacije še posebej izrazito prepletajo z bakhičnim svetom (drža, *pedum*, panterjeva koža). Prav povezave z bakhično ikonografijo kažejo na časovno umestitev v seversko dobo, ko so upodobitve v prenesenem pomenu predstavljale apoteozo umrlega in upanje na brezskrbno posmrtno življenje.

Ključne besede: sepulkralna umetnost, Norik, Zgornja Panonija, letni časi, satiri, genij

ABSTRACT

Depictions of the Seasons on the Funerary Monuments of Noricum and Upper Pannonia, Merging with the Dionysian World

The funerary monuments of Noricum and Upper Pannonia were relatively often embellished by the personifications of the Seasons as the Eroles, Horae, busts, and youths (Genii). The last are particularly striking as they reveal several visual kinships with the effigies of the Satyrs, which are also well represented in both provinces. The two groups share some attributes as well as posture. As numerous reliefs have been found at secondary sites, it is simply impossible to determine whether a certain figure stands for a Satyr or a Genius of the Seasons. Of special importance are the depictions of the four Seasons on the Tomb of the Spectatii at Šempeter in Savinja Valley, Slovenia, being particularly distinctly intertwined with the Bacchic world (posture, pedum, panther fell). Their close relation to the Bacchic iconography suggests that they may date from the Severan era, when depictions figuratively represented the apotheosis of the deceased and the craving for a carefree afterlife.

Keywords: sepulchral art, Noricum, Upper Pannonia, Seasons, satyrs, genius